

Стефан Радојковић*

Институт за политичке студије, Београд

Синиша Вулић**

Историјски музеј Србије, Београд

ПРЕГЛЕД СРПСКЕ ЛИТЕРАТУРЕ О ЖИВОТУ И ДЕЛУ РУДОЛФА АРЧИБАЛДА РАЈСА: КРИТИЧКИ ОСВРТ

Сажетак

Предмет рада јесте српска историографска, криминалистичка и публицистичка литература о животу и делу Рудолфа Арчибалда Рајса. Аутори су настојали да, на основу репрезентативних публикација биографске литературе, монографија, тематских зборника радова и научних чланака, систематизују досадашња научно-истраживачка сазнања стручне литературе објављене на српском језику, као и да се критички осврну на њене домете. Анализом садржаја одабраних публикација уочени су одређени обрасци у научно-истраживачком приступу Рајсовом животу и делу, како у погледу тема које преовлађају као предмет истраживања тако и у епистемолошком и методолошком приступу приликом њихове анализе. У закључном делу раду, аутори су оцртали, на основу уочених домета и образаца истраживања српске историографске, криминалистичке и публицистичке литературе, непотпуно и недовољно истражене аспекте Рајсовог живота и дела, указали на потенцијално плодноне теоријске приступе приликом интерпретације његовог литерарног

*Имејл-адреса: stefan.radojkovic@hotmail.com.

**Имејл-адреса: sinisa.vulic@gmail.com.

опуса али и предложили неке од могућих смерова за будуће научно-истраживачке пројекте српске научне заједнице.

Кључне речи: *Рудолф Арчибалд Рајс, српска историографија, криминалистика литература, биографија, научно истраживање, преглед, критика*

УВОД

Нововековну историју Србије су током два века, значајним делом, обликовали странци који су у њу долазили не би ли у младој држави, са нацијом у изградњи, нашли плодно тле за неометано бављење занимањима која су овде још увек била у повоју. Током Првог светског рата, Србију је посетио, а у њој се и задржао, велики број странаца који су за рачун савезника Антанте имали задатак да помогну Србији или да пренесу стање у њој. Тако су се у Србији нашли бројни болничари, лекари, новинари, криминолози. Управо је један од последњих у Србији оставио најдубљи траг, како својом делатношћу у време рата, тако и последњом деценијом живота, коју је провео у новонасталој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Био је то Рудолф Арчибалд Рајс (*Rudolph Archibald Reiss*).

О Рајсу је највише писано последњих деценија, непосредно пошто је објављено његово најпопуларније писано дело, „Чујте, Срби!” (фр. *Écoutez, les Serbes!*).¹ Оно се изнова и изнова штампа, чита, цитира и препричава, из њега се изводе поуке, закључци и политичке поенте.² Међутим, за проучавање Рајса и његове основне делатности, научници пре морају да се усредсреде на остатак његовог опуса. У њему лежи значајан допринос не само документовању

¹ Према подацима Народне библиотеке Србије (НБС), Рајсов спис „Чујте, Срби!” први пут је штампан и објављен 1997. године, а последњи, у облику нецензуриране верзије, 2022. године. За више информација о последњој, објављеној, верзији Рајсовог списа видети Рајс 2022.

² До данас, према доступним подацима НБС-а, успели смо да забележимо седамдесет и пет (75) издања списа „Чујте Срби!”, од тога седамдесет и једно (71) издање у облику штампане монографије, док су четири (4) у следећим форматима: аудио запис, видео запис, мултимедијални запис и електронска књига. Овом броју треба придодати и три чланка објављена у стручним и научним часописима који се искључиво односе на поменути Рајсов спис. Такође, спис је предмет анализе и два зборника радова објављених поводом деведесет година од смрти Рудолфа Арчибалда Рајса.

догађаја и злочина на балканском ратишту, него и самом проучавању и унапређењу рада полиције широм тадашње Европе и потоњег света. Додатно, сматрамо поменута два подручја истраживања само почетним тачкама, сигурним ослонцима и референтним позицијама, у истраживању Рајсовог живота и дела, што ћемо и покушати да аргументујемо на наредним страницама.

Конкретно, рад има намеру да, у циљу стицања што шире слике о Рајсу, систематизује не само његов учинак на различитим пољима истраживања, него и оно што је писано о њему у оквиру српске историографије, криминологије и публицистике. Коришћењем различитих јединица литературе, пре свега научне али не и искључиво, где се Рајс поставља као главна или једна од споредних тема, покушали смо да прикажемо свеобухватну слику човека који се у широј јавности сагледава површно, док се у научној неретко његов лик и дело редукују на несумњиво пријатељство исказано према српском народу, односно документовање злочина почињених над њим. Другим речима, о њему се причало, још више писало у контексту Првог светског рата и његовог односа према Србима. Међутим, сматрамо да је потребно, поред систематизације научне литературе, и критички сагледати домете истраживања и разумевања Рајсовог дела и живота од стране српске научне, и не само научне, заједнице. Сматрамо поменути подухват вредним не само у научно-сазнајном погледу –указује на ограничења до данас објављеног корпуса стручне литературе и лаичке публицистике, те потенцијално отвара нове правце у истраживању, на први поглед, исцрпљене теме – већ и као чин који би сваки искрени пријатељ, попут добронамерног и критички настројеног Рудолфа Арчибалда Рајса, умео да цени и поштује.

ЛИТЕРАРНИ ОПУС РУДОЛФА АРЧИБАЛДА РАЈСА

Пре доласка у Србију, у Рајсовим делима није се могло уочити интересовање за ратну форензику, што је и очекивано, с обзиром на то да је припадао генерацији која до балканских ратова 1912. није сведочила значајнијим ратним сукобима у Европи. Рајсови рани радови тичу се пре свега тема везаних за полицију. У то време издата су дела „Судска фотографија” (фр. *La photographie judiciaire* 1903), „Приручник говорног портрета” (*Manuel du portrait parlé* 1905), „Приручник научне полиције” (*Manuel de police scientifique (technique)*

1911) о којима у наставку неће бити речи, пошто не припадају корпусу српске историографије, криминологије и публицистике.³ Наравно, претходно наведено не значи да није потребно стећи дубље увиде у поменути публикације.

По доласку у Србију 1914. године, Рајс је приступио послу због ког је доведен, састављању извештаја о злочинима почињеним од стране аустроугарских трупа, које су у то време још увек спроводиле ратне операције у земљи. Извештај је предат властима Краљевине Србије, после чега је објављен у Лондону, на енглеском језику (Reiss 1916). Предговор извештају писао је Војислав Јовановић Марамбо, као шеф ратног бироа Србије у Лондону (iii–iv). Рајс прецизно наводи прекршаје закона и обичаја ратовања које је починио окупатор, попут експлозивне муниције (1–16), разарања небрањене цивилне инфраструктуре (17–23), злочина над заробљеницима (24–29) и цивилима (30–146), разбојништава (147–171), а на крају се бави и мотивима злочина проистеклим из пропаганде и индоктринације (172–185), као и односом српских војника и официра према заробљеним непријатељима (186–191). Извештај је састављен у другом лицу, као обраћање његовом наручиоцу.

Прикупљена сазнања Рајс је још пре тога објавио самостално, на француском језику, на ком је писао током целе каријере. У Паризу је, годину дана раније, из штампе изашло доста краће издање од оног које ће касније бити упућено влади Србије, пошто се у њему нису налазила сведочења учесника догађаја; генерално гледано, информације су изложене знатно сажетије, како би било пријемчивије читаоцу који то није по службеној дужности (Reiss 1915).

До краја рата, Рајс ће наставити да бележи злочине почињене од стране окупатора у Србији, а како је време одмицало, његова пажња се све више окретала Бугарској, земљи која није била учесница рата у време састављања првог извештаја. Тако су објављена „Кршења правила и закона ратовања” (Reiss 1918; Пршић и Бојковић 1997). Књига је писана током 1917. године у Солуну, а извори су махом прикупљени из околине Битоља и осталих крајева ослобођених јесени 1916. године, после победе српске војске на Кајмакчлану, које је Рајс у то време често и темељно обилазио. Тон који користи приликом састављања овог извештаја показује и промену његовог става о самом рату и месту Србије у истом (Пршић и Бојковић 1997, 213–214). Иако је први извештај био пун уважавања према

³ За више информација о садржају наведених дела видети Reiss 1903; Reiss 1905; Reiss 2011.

Србији, њеној војсци и поступању исте са заробљеницима, Рајс се позиције неутралног посматрача држао далеко чвршће него што је то овде случај. Издање обилује фотографијама ратних разарања и расељених цивила Битоља и околине (365–378), али и приказима њиховог свакодневног живота у време окупације, а представљена су и сведочења мештана.

Такође, поменути извештај добио је своје издање и на енглеском језику. Објављен је у Лондону, после завршетка рата (Reiss 1919). За разлику од првог извештаја, овде су француска и енглеска издања по садржају практично истоветна, укључујући и фотографије које је аутор приложио у обема књигама. Било је то последње дело које је објавио, а да се директно тицало ратне форензике, којом је почео да се бави по доласку у Србију.

По завршетку рата, Рајс је наставио да проводи време на простору данашње Северне Македоније, који је остао предмет сукоба Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца са Бугарском и Албанијом, где практично током целог међуратног периода није било правог мира. Живећи ту, Рајс је детаљно проучавао скорију историју подручја, као и догађаје који су се одигравали пред његовим очима у једном готово анархичном пределу. Прикупљена сазнања изложио је у делу „Комитско питање у јужној Србији” (Reiss 1924), посвећеном, пре свега, првим годинама делатности Унутрашње македонске револуционарне организације (ВМРО) у новонасталој држави, док је мањи део посвећен качацима. Описани чиновни варирају од саботажа на саобраћајној инфраструктури, па све до бруталних убистава и сакаћења војника и цивила.

На послетку, не могу се изоставити два дела по којима је Рудолф Арчибалд Рајс најпознатији у широј српској јавности. Прво од њих, „Шта сам видео и доживео у великим данима”, писано је у виду мемоара везаних за период Првог светског рата, тачније од доласка Рајса у Србију до ослобођења и пораза Централних сила (Рајс 1991). Аутор овде редом описује догађаје, од контаката са српском владом (1–10), сведочења Колубарској бици и злочинима (26–45), преко епидемије тифуса (46–64), последње одбране и повлачења преко Албаније (64–86), све до самог Солунског фронта, ком је посвећено највише простора (98–214). Важан део посвећен је односима Срба са савезницима (214–223), као и самим српским командантима (223–241). Из ових делова потичу неки од најпознатијих Рајсових закључака о квалитетима и манама српског народа, као и

о његовим односима са остатком Европе. У овим мемоарима могу се већ запазити поруке и идеје које ће доминирати и последњим Рајсовим уратком, попут следећих (viii): „Ове године навршиће се десет година од свршетка Великог Рата. Да будем искрен, морам рећи да су се они који су у њему узели активног учешћа, бољему надали него што им је донео овај послератни период. Они су били у патњи, они су исто тако имали право да учествују у почастима, и та почаст им је често пута била одрицана због људи који су мало или који нису ништа учинили за своју отаџбину. Свеједно, знам да они не би ни за шта на свету заменили своје својство старог борца и да чувају, као светињу, своје успомене из ове велике епохе. Нека их ова скромна књига, писана од једног друга и пријатеља из рђавих дана, подсети на неке од њих!”

Дело по ком је Рудолф Арчибалд Рајс најпознатији српској јавности XXI века објављено је деценијама после његове смрти. Дидактички спис „Чујте, Срби!” је од аутора датиран на 1. јун 1928. године, нешто више од годину дана пре његове смрти, уз напомену да се не објављује за Рајсовог живота. Дело не само да није објављено непосредно после, него је морало да сачека неколико промена режима и епоха, како би га 1997. године академик Владимир Стојанчевић предао ради објављивања.⁴ На крају је дело преведено са француског језика⁵ и објављено у целости,⁶ у време бројних бурних друштвених и политичких догађаја који су сигурно допринели репутацији списка; поменуто дело је стекло изразиту популарност брзином каква, може бити, никада раније није виђена на овим просторима.⁷ Популарност књиге која се може сматрати неком врстом отвореног писма не јењава ни, скоро, тридесет година касније. Аутор анализира оно што је из прве руке сазнао о српском народу и записује своја запажања о ономе што му се допада и што замере. Дело је подељено на пет целина: *Врлине*, *Мане*, *О интелигенцији*, *О политичарима*, и *О омладини* (Рајс 1998, 2009). О самом делу писано је много, о чему ће више речи бити касније, у наставку овог рада.

⁴ За више информација видети Стојанчевић 1997, 103–105.

⁵ Превод је сачинио Драган Кебељић, према подацима НБС-а.

⁶ Делимично преведено дело „Чујте Срби!“, објављено је и од стране Левентала 1993. године. За више информација видети Левентал 1993, 191–221.

⁷ Приложници текстова уз прво објављено, целовито, издање списка „Чујте Срби!“, на српском језику, поред академика Владимира Стојанчевића, били су редом: Милић Ф. Петровић, Слађана Бојковић и Добрица Ћосић.

БИОГРАФИЈЕ О РУДОЛФУ АРЧИБАЛДУ РАЈСУ

Иако се о Рајсу писало и још увек пише како у научној, тако и у популарној литератури, ретко ко се одлучио да напише комплетну биографију, која би осликала његов живот пре, за време и после Првог светског рата. Најисцрпнију биографију о Рудолфу Арчибалду Рајсу сачинио је Зденко Левентал (1914–1999), доктор медицине. Иако није био историчар, нити је уопште долазио из сфере друштвено-хуманистичких наука, Левентал је спровео до данас најсвеобухватније истраживање на ову тему. Аутор је до почетка седамдесетих година прошлог века био професор Медицинског факултета Универзитета у Београду, после чега се сели у Швајцарску и професуру наставља у Берну. Вероватно је тамо и побуђено његово интересовање за најзнаменитијег Швајцарца српске историје, те је тако настала монографија „Р. А. Рајс: Швајцарац на Кајмакчалану” (Левентал 1993). За истраживање је коришћен изузетан број књига, текстова у периодичним издањима, како дневним новинама тако и научним часописима из Југославије и Швајцарске, радио емисија и радова из различитих области, од криминологије до историје, као и сама Рајсова дела (247–255). Утисак је да је писац успео да нађе и употреби практично све у чему се Рајс до тог тренутка помињао, било као протагониста или као споредни лик, било као аутор. Левентал своје излагање води хронолошки, почев од Рајсовог детињства и одрастања. Такође, посвећује значајан део првој фази његове каријере, пре доласка у Србију, о којој овде нема много ни знања ни интересовања (14–32). Време Првог светског рата приказано је кроз његов однос према ономе што види, јачање његових симпатија према Србима, као и на борбу да сазнања која је прикупио стигну у медије тадашње, савезничке, западне Европе (33–167). Ипак, највећи део своје књиге Левентал је посветио Рајсовом животу у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, с акцентом на његов однос са народом, двором и политичарима (168–190). Левентал последње Рајсове године представља као време у коме иступа као својеврсни саветник власти земље у обнови после Првог светског рата. Међутим, како су се погледи Швајцарца и нове генерације политичара много чешће разилазили него слагали, његов ентузијазам брзо је замењен разочарањем пред немогућношћу „исправљања мана” које је сматрао да је уочио (191): „При набрајању ваших позитивних особина, нећу говорити о онима у вашем народу које називате ‘интелигенцијом’.

Њоме ћу се позабавити тек у поглављу посвећеном пороцима”. Поменуто осећање додатно су ојачале социоекономске промене у држави које су довеле до озбиљног раслојавања становништва и стварање друштва која није подсећало на оно које је нешто раније хвалио због широке једнакости. Књига је писана и објављивана на немачком, француском и српском језику средином осамдесетих година,⁸ а 1993. из штампе је изашло и друго, допуњено, издање на српском језику.

Рајсову биографију, додуше значајно сажетије, сачинило је више историчара, такође. Једна од њих је Слађана Бојковић, која је објавила чланак, најпре у прва два издања списа „Чујте, Срби!”, а потом и у оквиру зборника радова „Срби о Рајсу”, под насловом „Уместо биографије Р. А. Рајса” (Бојковић 1998, 19–28; Бојковић 2019, 10–17). После кратког осврта на период његовог живота и дела пре рата (Бојковић 1998, 18–20), ауторка посвећује две једнако велике целине животу и раду са Србима за време и после Првог светског рата. Осим краће биографије са акцентом на однос Рајса и Срба у последњих десетак година његовог живота, рад нема неки одређен став који заступа. С обзиром на чињеницу да чланак не поседује научни апарат, не можемо рећи који извори су коришћени; по садржају би се могло претпоставити да је реч о Рајсовим делима која су у овом чланку већ помињана.⁹

Још једну биографију вредну пажње саставила је и Светлана Ристовић, криминолог са Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду (Ристовић, 2019, 346–357). Њен рад, иако биографски, фокус ставља на ратну и послератну делатност Рајса, тј. на његову сарадњу са полицијом ради унапређењу исте. Рајс је са полицијом Србије почео да сарађује већ 1915. године, када је тадашња Влада одлучила да искористи његово искуство у раду на реформама полиције које је уобличио непосредно пре почетка рата. Упоредо са документовањем ратних злочина, израђује нацрт реформе и за српску полицију, који подразумева њену аутономију кроз одвајање од осталих јавних служби. Влада је врло брзо усвојила закључке реферата под насловом „Принципи модерне полиције”, али

⁸ За више информација о првом издању Рајсове биографије на српском језику, видети Левентал 1984.

⁹ Биографија Слађане Бојковић првобитно је издата 1997. године, у оквиру првог и целокупног објављивања, преведеног са француског језика, Рајсовог списа „Чујте Срби!”. Иста биографија поново је штампана и у издању из 1998. године. За више информација видети у: Бојковић 1997.

је његово спровођење одложено због познатих околности (437). По завршетку рата, Рајс наставља да сарађује са српском полицијом, што је довело до огромних помака у виду њене професионализације, која ће бити озваничена отварањем прве полицијске школе 1921. године, чији ће директор бити управо он (352). Иако због сплетки које није могао да поднесе убрзо напушта поменути позицију (353–354), Рајсово наслеђе осећа се и дан-данас, кроз рад Криминалистичко-полицијског универзитета – проистекао је из Централне полицијске школе основане 1931. године у Земуну, основане у складу с његовим принципима и начелима (353).

НАУЧНИ ЧЛАНЦИ О РУДОЛФУ АРЧИБАЛДУ РАЈСУ

Као што смо показали, о Рајсу је на српском језику вероватно писано доста више него што је он писао уопште. Његова популарност непосредно после смрти била је огромна, а она је обновљена деценијама касније, објављивањем списка „Чујте, Срби!"; и данас, поменути спис најчешћа је тема када се у широј јавности говори о Рајсовом стваралаштву. Пошто смо важније биографске текстове о Рајсу обрадили, свакако не и једине,¹⁰ у наставку ћемо се посветити научним чланцима о Рајсу и његовим публикацијама, који се могу, угрубо, поделити у три групе: чланци о Рајсу и његовом деловању везаном за полицију, чланци о Рајсу и његовим активностима везаним за рат и, на крају, чланци посвећени изучавању Рајсовом животу и стваралаштву након Првог светског рата.

У погледу научних чланака чији предмет анализе представља Рајсова постигнућа у оквиру полицијског рада, највише пажње посвећено је од стране Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду, за чије је оснивање управо он заслужан. Већ смо поменули чланак Ристовић (2019), који смо због фокуса на различите периоде Рајсовог живота, сврстали у биографије. Искључиво о Рајсовом бављењу полицијом врло подробно и прецизно писала је Кнежевић-Лукић (2019), у оквиру докторске дисертације „Настанак и развој научно-техничке полиције у Србији (1904-1941)". Рајсу је посвећено неколико одељака дисертације, од којих први анализира његов стручни рад пре доласка у Србију. Уредно су побројани научни радови које је писао као студент, асистент и доцент на студијама хемије у Лозани, где се бавио пре свега фотографијом, за чије је увођење

¹⁰ За више информација, видети Димић 2020, 373–388; још у: Колунџија 2020.

у полицијско-форензичку праксу већ у раној младости учинио много (122–127). Нешто касније, у поглављу посвећеном техничком аспекту полицијског рада, ауторка даје детаљан хронолошки приказ времена великих реформи у органима реда Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, са честим освртима на улогу Швајцарца који је, заједно са Душаном Алимпићем, те реформе у великој мери предводио (193–220). У дисертацији се до детаља описује и улога коју је имао у стварању образовног система за будуће полицијске раднике (232–233), а посебан одељак посвећен је директно његовом раду у Краљевини СХС, где ауторка указује на његов значај у увођењу бројних савремених метода у рад полиције (272–277). Ипак, помало парадоксално у односу на значај који Рајс има за успостављање професионалне полицијске службе у Србији, његовој полицијској каријери посвећено је релативно мало пажње од стране српске научне заједнице, колико нам је познато.¹¹

Очекивано, највише о Рајсовом стваралаштву писано је у контексту његовог ратног ангажмана у Србији, при њеној војсци, најпре као независног истраживача позваног од стране српске владе смештене тада у Нишу, а потом као добровољца који је наставио својим радом да се бави у саставу њене војске. Од мноштва научних радова, овде смо издвојили неколико чланака за која сматрамо да су, како репрезентативни за читав научни опус посвећен овом аспекту Рајсовог живота и дела, тако и од значаја за тему нашег рада.

Део научних радова посвећен Рајсовом ратном ангажману у први план своје анализе ставља документовање и, још више, објављивање налаза у вези аустроугарских ратних злочина светском јавном мњењу. Примера ради, Субошић и Зец (2019, 39–63) у свом раду „Утицај извештаја Арчибалда Рајса на западноевропско јавно мњење у Србији током Првог светског рата” дају обиман увод о слици Србије у западним европским медијима, снажно нарушеној Мајским превратом, те проблематизују узроке каснијег писања о поступању Срба током Балканских ратова, пре свега наспрам Албанаца (39–42). Још у време састављања извештаја, Рајс, како би обезбедио хитно информисање европске јавности, објављује чланке о ономе чему је сведочио за листове из Швајцарске (*Gazette de Lausanne*), Француске (*Le Petit Parisien*) и Холандије (*De Telegraaf*) у којима

¹¹ Изузетак у том погледу представља следећи научни рад: Krivokapić i Ristović 2002, 117–126.

пише највише о употреби недозвољене муниције и артиљеријским нападима на цивилне циљеве (47–50). Наредне године, Рајс, после напада германофила у швајцарским медијима, боравећи на западу, пише допуњене новинске извештаје, поткрепљене статистикама и фотографијама као доказима злочина које је евидентирао. Аутори доследно преносе табелу са пописом убијених по полу и начинима на које им је то учињено, као и фотографије које је Рајс направио (51–59). Мање простора посвећено је званичним Рајсовим извештајима објављеним под српским покровитељством, мада су и они поменути, уз основне тезе изнете у њима (59–61). Слично, рад на поменутој тему прилажу Деспотовић и Петровић (2019, 118–128). Аутори и овде најпре износе опширан увод на тему третмана Србије у западним, европским, медијима почетком XX века (118–120). Говорећи о почетку Рајсовог рада у Србији, аутори нам доносе кратак преглед његове дотадашње биографије, те такође пишу о првим текстовима које је слао из Србије страним медијима, пре свега за *Gazette de Lausanne* (122–124). Ипак, у наставку се овај чланак разликује од претходног по томе што даје опширније информације о предавањима која је Рајс држао, пре свега у Паризу, на Сорбони, те о значајном утицају који су она имала на западно јавно мњење (126). Аутори значајно мању пажњу поклањају најпознатијем делу Рајсове делатности у Великом рату, тј. извештајима објављеним 1916. и 1918. године, могуће због тога што су многи други аутори о њима већ нашироко писали.

Један од најистакнутијих и најплодоноснијих аутора који су у средиште свог научно-истраживачког рада управо сместили Рајсова дела настала током и након Првог светског рата, а у вези почињених злочина над српским становништвом, јесте пуковник др Милоје Пршић, некадашњи директор Војноисторијског института. Због намере поменутог аутора да темељно обради све што је Рајс писао током рата – у чему је у знатној мери и успео, узред буди речено – нисмо у прилици да сачинимо преглед свих објављених научних радова и других публикација. С тим на уму, указујемо на два репрезентативна научна рада издвојена из целокупног корпуса научних публикација, оба објављена у зборнику радова Криминалистичко-полицијског универзитета (Пршић 2019а, 2019б). У првом чланку, прештампом из публикације „Уметношћу до истине: Срби и Велики Рат” објављене 2017. године,¹² аутор пружа

¹² За више информација, видети Богдановић 2017.

сумарни преглед свих Рајсових извештаја везаних за ратне злочине почињене над српским народом током Првог светског рата. Поред тога, слично као и у оквиру научних чланака посвећених утицају Рајсових извештаја на јавно мњење у свету, Пршић указује на домете Рајсових осам службених извештаја и у том погледу (Пршић 2019а, 141): „Рајс је приморао – пером и фото–апаратом – европску јавност да промени расположење и став према Србији и српском народу, који су били резултат пропагандних лажи”. Међутим, овај аспект чланка, иако не неважан, од секундарног је значаја. Најзначајнији допринос у научно-сазнајном погледу представља преглед и приказ, поред поменутих извештаја,¹³ две анкете – *Како су Аустро-Мађари ратовали у Србији и Одговор на аустро-угарске оптужбе против Срба* (137–140).

Други и далеко обимнији научни рад Пршића (2019б), такође првобитно објављен 2000. године у часопису „Војно дело”,¹⁴ има за циљ да подробније обради тј. прикаже одабране извештаје Рајса писане током рата али и пружи шири контекст читаоцу како би боље разумео како положај Срба у Европи и Двојној монархији, тако и самог Рајса који се обрео на балканском ратишту 1914. године. С друге стране, информације о његовом најпознатијем извештају – заснованом на догађајима из 1914. године – као и каснијим новинским текстовима и предавањима, мање су истакнуте (147–160). У наставку, аутор се најпре фокусира на злочине окупатора, посвећујући злочинима бугарских војника више пажње него што то чини већина осталих аутора посвећених изучавању ратних злочина над српским народом током Првог светског рата (161–168). На крају, Рајсови радови тј. његови званични ратни извештаји и из њих изведене публикације анализирају се на сличан начин као што ми чинимо овде, кроз анализу садржаја и цитирање оригиналне документације (173): „У првој реченици *Извештаја* записано је да је ‘мала варош Сурдулица стекла једну жалосну славу у Србији, због страховитог масакрирања извршеном у њој од стране Бугара. То је била једна станица на

¹³ Тих осам извештаја су редом: 1) *Зверства Бугара и Аустро-Немаца (бугарска зверства у току рата)*, 2) *Извештај српској врховној команди – Сурдулица*, 3) *Извештај – анкета о бугарским злочинима у окупираној Србији 1915–1918*, 4) *Аустро-бугаро-немачке повреде ратних закона и правила – дописи једног практичара – криминалисте са српског-македонског фронта*, 5) *Аустро-Бугаро-Немци у освојеној Србији*, 6) *Аустро-Бугаро-Немци у окупираној Србији – документи непријатеља*, 7) *Плава књига*, и 8) *Аустроугари у освојеној Србији*. За више информација видети Пршић 2019а, 141–144.

¹⁴ За више информација, видети Пршић 2000, 124–149.

путу изгнанства кроз која су пролазили несретни Срби, одвођени у бугарско ропство.’ Наведена констатација и, уопште, документ аргументовани су изјавама и сведочењима очевидаца догађаја”. Поново, аутор посебну пажњу посвећује бугарским злочинима, тј. другом Рајсовом извештају (*Извештај српској врховној команди – Сурдулица*), а новинске чланке које је Рајс истовремено писао и објављивао, аутор помиње успутно (169–178).

Важно је поменути и научне радове који се баве Рајсовим делом у контексту локалне историје. Дobar пример таквог рада јесте студија Петровића (2019, 216–225) о Рајсовим записима о бугарским злочинима у пожаревачко крају. Аутор је као примарни извор користио *Извештај о страдању пожаревачког краја од бугарских зверстава* који се чува у Архиву Југославије (АЈ 334-8-28/3-47). Аутор до појединости анализира и преноси Рајсов извештај уз све потресне детаље о иживљавању над становништвом села данашњег Браничевског округа. Сам извештај Рајс је саставио крајем 1918. године, после бугарске капитулације, а у оквиру припрема српске делегације за Конференцију мира у Паризу. Вредност рада огледа се у доследном преношењу садржаја извештаја и извођењу његове сазнајне вредности из архивских оквира.

О Рајсовој делатности после Првог светског рата писано је великим делом кроз призму његове улоге у реорганизацији тадашње полиције, о чему је нешто већ речено, или кроз анализе дела „Чујте, Срби!”; знатно мање простора посвећено је анализи свега осталог што је у то време радио и писао. Пре него што следеће странице посветимо Рајсовом најпознатијем спису, сматрамо вредним доприносом осврнути се на научни рад Јовановића (2019, 309–319) на тему откривања спомен плоче палим борцима у златиборском селу Сирогојну 1922. године. Аутор, уз тврдњу да је реч о првој таквој спомен плочи, преноси готово у целости Рајсов текст из „Политике” од 2. јула 1922. године, где сведочи о свом путу у Сирогојно, говору који је одржао и откривању спомен плоче на цркви Светих апостола Петра и Павла у селу. Аутор преноси и кратак одломак из Рајсовог говора (316–317). Сам текст износи закључке који се односе на критику културе сећања у Србији тог и овог времена (319), те на њен неуспех: „По свему судећи, биће потребно још времена да суочавање Срба с прошлошћу укључи и оно с њиховом стварношћу, како би достојније био схваћен и значај спомен-плоча у цркви Св. апостола Петра и Павла у Сирогојну, тј. имена на њима урезаним. Исто би се односило и на опхођење према Арчибалду Рајсу, [...]”

Од научних чланака који анализирају спис „Чујте, Срби!”, важно је у првом реду поменути чланак који је написан као пропратни текст приликом његовог првобитног, целовитог, објављивања (Петровић 1998, Петровић 2019). Заправо, Милић Ф. Петровић (2019, 320–329), у поновно штампаном тексту под насловом „О рукопису Родолфа Арчибалда Рајса Чујте Срби!”, о самом рукопису говори сасвим мало; највећим делом препричава текст који је централна тема рада и с времена на време износи вредносне судове (искључиво позитивне) о ономе што Рајс пише. Текстом провејавају и паралеле са тадашњим политичким контекстом, тј. распадом социјалистичке Југославије и односом великих сила према Савезној Републици Југославији (328): „На крају ће сецесија, уз мешање неких фактора из иностранства, након пола века, 1991. године, изазвати нове-старе тешкоће и поновно страдање српског народа. Управо због такве историје чини се да је Србији и српском народу и данас потребан један нови Рајс, који би био у стању да Рајсовом методом раскринка нову антисрпску политику и пропагандну хистерију светских моћника”. Можда баш овакав текст у то време писан, није био класичан, интерпретативан и с дубљим увидима проткан, предговор за дело као што је „Чујте, Срби!”, али свакако јесте одсликавао време током којег је објављен, а можда и наслућивао разлоге иза одлуке да се оно, коначно, представи јавности у целости. На сличан начин писао је нешто касније и Шуваковић (2012, 2019). Аутор, у поново објављеном чланку, анализира дело и преноси његов садржај део по део, уз повремено изношење јасног слагања са Рајсовим ставовима и његовим моралним поентама (2019, 330–345). Овај чланак такође обилује паралелама са савременим периодом, пре свега када аутор говори о политичким поделама, корупцији и привилегованим појединцима у вези с влашћу. У чланку је остављен простор и за критику Рајса, али само у закључку, где му се спочитава да није поменуо краља Александра I Карађорђевића, ког аутор сматра најодговорнијим за стање у друштву које је Рајс описивао (2019, 342): „Да ли је некога Рајс поштедео у својој беспощедној критици тадашњег политичког естаблишмента? Јесте, краља Александра. [...] Додуше, Александар је приликом завођења диктатуре и оптужио, баш попут Рајса, парламентарни систем да води земљу у пропаст, али се тиме не негира чињеница о претежности његовог политичког утицаја у односу на друге политичке субјекте, укључујући наравно и политичке странке. Уосталом, иста примедба коју Рајс изриче Пашићу у погледу богаћења

могла би се изрећи и краљу Александру. Швајцарац о томе ћути – вероватно из поштовања према Александровим ратним заслугама – само што ћутање понекад бива гласније од сваког вриска”.⁴⁵ Такође, поруке о женама које треба да се држе даље од науке и студентима који не треба да праве јавна окупљања добиле су заједно тек једну реченицу у закључку као тезе које се успутно и благо називају „у данашњем времену неприхватљивим”, после чега се закључује (344): „Насупрот овим констатацијама, [...], Рајсове поруке имају трајну морално-етичку вредност”.

Последњи у низу радова о којима ћемо говорити заузима нешто другачију позицију од осталих. Баковић (2015, 73–99) у упоредној студији о Рајсовом „Чујте, Срби!” и „Црногорском човјеку” Герхарда Геземана (*Gerhard Gesemann*) истиче Рајсово дело као једно од упоришта тзв. антимодернизма у српском друштву и истиче места која други аутори углавном умањују или прећуткују, попут већ поменутог о критици еманципације жена или оног игнорисаног, где исказује симпатије према Мусолинију (Рајс 1998, 54–55). Баковић иде још даље, тражећи линију која би повезала Рајса са Владиком Николајем (Велимировићем) и његовим богомољачким портретом, премда осим временске и делом идејне подударности – делимична подударања не изненађују, знајући колико је таквих покрета било у свакој европској земљи тог времена – јасна веза није пронађена. У наставку, аутор евидентира тј. идентификује идејне основе Рајса и Геземана као „антизападне” и ставља их на исту страну са читавим низом хетерогених идеја којима је заједничко уочавање одређених одударања српске историје и културе у односу на доминантни западни културолошки образац, идући у томе тако далеко да све те идеје назива *балканским примитивизмом* (88–90): „Слична чежња за „одбацивањем очева и прихватањем дедова, оних које су очеви били одбацили”, повела је и „однемчене” Рајса и Геземана до денунцијације интелектуализма као нечег бездушног, слабог и декадентног. Тиме су се њих двојица придружила парадоксалној плејади југословенских интелектуалаца који су славили балкански примитивизам као антипод и лек дегенерисаној Европи”. Закључком овог дела чланка може се сматрати став да су Рајсове идеје биле одјек европских „антимодернистичких” трендова, који се могу довести у везу са тада активним фашистичким и нацистичким политичким опцијама, попут Мусолинија о коме Рајс изражава позитиван став. Ипак, како је Рудолф Арчибалд Рајс умро 1929. године, Баковић

се уздржава од изношења коначног става о његовом односу према тим идеологијама (93): „Важност дела *Чујте, Срби!* и *Црногорски човек* лежи преваходно у томе што представљају експлицитан пример транснационалног и транскултурног трансфера међуратног конзервативизма, јер се оба списа могу сместити како у немачки реакционарни контекст тако и у балкански органицистички канон, тиме приказујући дифузну природу преноса идеја на микроплану и синкретичке могућности различитих интелектуалних традиција”.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

С обзиром на условљеност колико форматом самог чланка, толико и предметом његовог истраживања, јасно је да нисмо могли обухватније и дубље анализирати све што је објављено од стране српске научне и лаичке мисли. С тим на уму, определили смо се приказивање и анализирање оних научних радова и биографија о Рајсу и његовом делу, укључујући и његове најзначајније списе, извештаје и књиге, који су не само репрезентативни узорци безобалне продукције о животу и делу овог Швајцарца већ и указују на одређене правилности; истовремено, остављају довољно простора и за критички осврт у сагледавању како појединих публикација, тако и према целокупној домаћој научној и лаичкој продукцији. Све наведено у овом пасусу не значи да су само посредно споменуте, или непажњом аутора овог прегледног чланка у потпуности изостављене публикације, од мање вредности. Напротив, све оне допринеле су да данас, када говоримо и пишемо о Рудолфу Арчибалду Рајсу, готово нема „белих мрља” приликом „мапирања” његовог живота и дела.

Заправо, прво што се одмах запажа јесте чињеница да су Рајсов живот и дело темељно истражени и описани од стране српске научне и лаичке публицистике. Истина, одређени периоди његовог живота су за домаћу научну и популарну продукцију важнији у односу на неке друге, посебно Рајсов живот пре 1914. године, али чињеница јесте да не постоје отворена велика истраживачка питања због недостатка, или недоступности, информација и података.¹⁵ Да је ова тврдња истинита показатељ је и чињеница да су многи, овде приказани и анализирани, научни чланци заправо прештампани,

¹⁵ Један од ретких научних радова који нам доноси на увид до сада непозната документа из живота Рајса – два писма која додатно расветљују његов однос како према локалним властима у Београду тако и властима Краљевине Срба Хрвата и Словенаца – објављен је 2021. године. За више информација видети Milošević 2021, 91–104.

оригинални радови – неки и по више пута, додали бисмо – из периода деведесетих година XX века или с почетка XXI века, када се о Рајсу почело интензивније писати и за његово дело интересовати. Последишно, чини се да заинтересованим научницима и аматерима-истраживачима није преостало превише „простора” тј. необрађених тема из Рајсовог живота.

Иако наведено делује као непремостиво ограничење, оно заправо представља досадашње домете српске историографије, криминалистике и публицистике. У том смислу, индикативан је чланак Баковића (2015) и његов компаративан приступ идејним, или чак идеолошким, основама Рајсовог најпознатијег списка, „Чујте, Срби!” те његово смештање у шире, европске, идејне и идеолошке токове међуратног периода. Било да се слажемо с његовим теоријским поставкама о модернизму/антимодернизму и из њих извученим закључцима или не, неоспорно је удахнуо „свеж ваздух” у простор који се до скоро чинио „засићеним” класичним историографским истраживањима и из њих проистеклим научним сазнањима. Сличан, упоредни приступ истраживању Рајса, покушао је Јовић (2016) поредећи немачке интелектуалце, међу њима Рајса и Геземана, који су у годинама Првог светског рата стали на страну Србије и својим радом задужили српски народ. Нажалост, ни ова студија не удаљава се превише од класичног историографског начина анализирања теме, као ни од изразито локално схваћеног доприноса поменутих појединаца немачког порекла. У теоријском погледу, користећи концептуалне оквире студија сећања ради анализе историјских извора попут Рајсових извештаја, за сада је најдаље стигао Ристић (2017). Међутим, чланци Баковића и Ристића представљају изузетке од доминантних образаца истраживања и анализирања Рајсовог живота и дела српске научне и лаичке мисли.

Користимо овде прилику да истакнемо још неке, по нашем мишљењу могуће и потенцијално вредне, правце истраживања за српску историографију, криминалистику и публицистику уопште. Најпре, потребно нам је опширно и темељно упознавање како са најранијим, стручним, делима Рудолфа Арчибалда Рајса, тако и његовим животом пре 1914. године. У том погледу, од изузетног значаја би била истраживања усмерена на преглед и анализу литературе писане и објављене о Рајсу ван српског говорног подручја, а број јединица литературе у том смислу није безначајан.¹⁶ Оваквим

¹⁶ Површно анализирање, како приложене библиографије Зденка Левентала, тако и резултата добијених преко платформе *Google Scholar* претраживањем немачке верзије Рајсовог

приступом, осим што би мапирали евентуалне и, за нашу научну и лаичку заједницу, нове историјске изворе, добили бисмо прилику да Рајсов живот и дело сместимо и разумемо у ширим, европским, оквирима тог времена. Такође на овом трагу, значајан научно-сазнајни потенцијал имају компаративне студије било да истражују идејне и идеолошке основе иза Рајсових списа или пореде његов лик и дело с њему сличним или, зашто не, различитим појединцима. Додатно, поред историографских приступа истраживању лика и дела Рудолфа Арчибалда Рајса, простора би требало направити теоријски усмереним истраживањима заснованим на другим онтолошким, епистемолошким и методолошким поставкама преосталих друштвено-хуманистичких наука.

На крају, с обзиром да је тема документовања ратних злочина, злочина против човечности и геноцида над српским народом и, још више, објављивања истих светском јавном мњењу једна од доминантних у оквиру српске научне и лаичке мисли, сматрамо интригантним и потенцијално корисним за истраживање тренд и чињеницу да су разноврсни злочини почињени над српским народом током XX века признати, како од међународне научне заједнице тако и од релевантних чиниоца у оквиру система међународних односа, искључиво ако су представљени од стране научника и истраживача попут Рајса, Рафаела Лемкина (*Raphael Lemkin*) и Дика Мартија (*Dick Marty*).¹⁷ Истовремено, верујемо да нашој стручној јавности, пре свега научно-истраживачкој, није потребна већа критика од ове, изнете у последњем параграфу.

имена и презимена, упућују на закључак о постојању десетина, што научних чланака, што зборника радова и монографија, посвећених или експлицитно лику Рудолфа Арчибалда Рајса или неком од његових списа, извештаја и приручника. На пример, видети Geiger 2019, 156–166; још у: Straus and Vavera. 2017, 305–310.

¹⁷ Иницијални корак у том смеру учињен је од стране Šuvaković 2019, 177–190.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Geiger, Vladimir. 2019. „Izveštaj o krivotvorinama novčanice od 10 dinara – 40 kruna Ministarstva financija Kraljevstva SHS izdanja 1919. godine.” *Numizmatičke Vijesti* 61 (72): 156–166.
- Jiri, Straus and František, Vavera. 2017. “Rudolph Archibald Reiss – an underestimated personage of the world forensic sciences.” *Kriminalistika* 50 (4): 305–310.
- Jović, Pavle. 2016. „Nemački intelektualci kao prijatelji srpskog naroda u Velikom ratu.” *Arhiv Vojvodine*. Poslednji pristup 9. maj 2023. <https://arhivvojvodine.org.rs/zbornici-radova/3mk/PavleJovic.pdf>.
- Krivokapić, Vidak, i Ristović, Svetlana. 2002. „Doprinos profesora Dr Rudolfa Arčibalda Rajsa izgradnji policijskog školstva u Srbiji.” *Bezbednost* 44 (1): 117–126.
- Milošević, Srđan. 2021. “A contribution to the Study of Rodolph Archibald Reiss’s Activities in the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (1919 – 1929).” *Journal of Criminalistics and Law* 26 (1): 91–104.
- Reiss, R. A. 1903. *La photographie judiciaire*. Paris: éditions Charles Mendel;
- Reiss, R. A. 1905. *Le Portrait parlé*. Lausanne: Paris;
- Reiss, R. A. 1915. *Comment les Austro-Hongrois ont fait la guerre en Serbie : observations directes d’un neutre*. Paris: A. Colin.
- Reiss, R. A. 1918. *Les infractions aux règles et lois de la guerre*. Paris: Payot & Cie, Lausanne.
- Reiss, R. A. 1919. *The Kingdom of Serbia - Infringements of the rules and laws of war committed by the Austro-Bulgaro-Germans: Letters of a criminologist on the Serbian Macedonian front*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Reiss, R. A. 2011. *Manuel de police scientifique (technique)*. New York: Nabu Press.
- Reiss, R. A., Dr. Sc. 1916. *Report Upon The Atrocities Committed by The Austro-Hungarian Army During The First Invasion of Serbia*. English translation by F. S. Copeland. London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co.

- Reiss, R. A., Dr. Sc. 1924. *The comitadji question in southern Serbia*. London: Hazel, Watson and Viney ltd. London.
- Straus, Jiri, and Vavera, František. 2017. “Rudolph Archibald Reiss – an underestimated personage of the world forensic sciences.” *Kriminalistika* 50 (4): 305–310.
- Šuvaković, Uroš. 2019. “It is heroism to tell the truth – Examples of honest Swiss Archibald Reiss and Dick Marty.” *Archibald Reiss Days* 9 (2): 177–190.
- Vidak, Krivokapić i Svetlana, Ristović. 2002. „Doprinos profesora Dr Rudolfa Arčibalda Rajsa izgradnji policijskog školstva u Srbiji.” *Bezbednost* 44 (1): 117–126.
- Vladimir, Geiger. 2019. „Izveštaj o krivotvorinama novčanice od 10 dinara – 40 kruna Ministarstva financija Kraljevstva SHS izdanja 1919. godine.” *Numizmatičke Vijesti*, 61 (72): 156–166.
- Архив Југославије, [АЈ 334-8-28/3-47], фонд Министарства иностраних послова, 334-8-28/3-47. „Извештај професора др Арчибалда Рајса – Бугарска зверства и стрељања у Пожаревачком крају”, 8/31. јануар 1918, према: Петровић 2019, 218.
- Баковић, Никола. 2015. „Источно од модернистичког раја. Српски „увезени” антимодернизам у делима *Чујте Срби!* Арчибалда Рајса и *Црногорски човјек* Герхарда Геземана.” *Токови историје* (2): 73–99.
- Богдановић, Лидија, прир. 2017. *Уметношћу до истине: Срби и Велики рат*, Београд: Удружење за неговање и чување српске баштине „Кајмакчалан”.
- Богдановић, Лидија, прир. 2017. *Уметношћу до истине: Срби и Велики рат*. Београд: Удружење за неговање и чување српске баштине „Кајмакчалан”.
- Бојковић, Слађана. 1997. „Уместо биографије Р. А. Рајса.” У *Чујте Срби!*, Р. А. Рајс, 19–28. Горњи Милановац: Дечје новине; Београд: Историјски музеј Србије: Савез удружења ратника ослободилачких ратова Србије од 1912-1920. и потомака.
- Бојковић, Слађана. 1998. „Уместо биографије Р. А. Рајса.” У *Чујте Срби!*, Р. А. Рајс, 19–28. Београд: Историјски музеј Србије; Горњи Милановац: Дечје новине.

Бојковић, Слађана. 2019. „Уместо биографије Р. А. Рајса.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић, 10–17. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Деспотовић, Љубиша, и Петровић, Небојша. 2019. „Утицај извештаја Арчибалда Рајса на западноевропско јавно мњење о Србији током Првог светског рата.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић, 118–128. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Димић, Љубодраг. 2020. „Родолф Арчибалд Рајс (1875–1929): у потрази за истином, правдом и правом.” *Социолошки преглед* 54 (2): 373–388. doi: 10.5937/socpreg54-26989.

Јовановић, Зоран. 2019. „Трагом мало знаног текста Арчибалда Рајса поводом откривања првог спомен-обележја српским војницима страдалим у ратовима 1912–1918. у Сирогојну 1922. године.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић, 309–319. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Кнежевић-Лукић, Невенка Д. 2019. „Настанак и развој научно-техничке полиције у Србији (1904-1941).” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Студије при универзитету.

Колунџија, Зоран, ур. 2020. *Арчибалд Рајс, војник истине и правде*, Нови Сад: Прометеј.

Левентал, Зденко. 1984. *Швајцарац на Кајмакчалану: књига о др Рајсу*. Београд: Просвета.

Левентал, Зденко. 1993. *Р. А. Рајс: Швајцарац на Кајмакчалану*. Горњи Милановац: Дечје новине; Београд: Ден Орфелин.

Петровић, Драгош. 2019. „Извештај Арчибалда Рајса о страдању пожаревачког краја од Бугара 1916–1918.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић, 216–225. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Петровић, Милић Ф. 1998. „О рукопису Родолфа Арчибалда Рајса Чујте Срби!” У *Чујте Срби!*, Р. А. Рајс, 7–18. Београд: Историјски музеј Србије; Горњи Милановац: Дечје новине.

Петровић, Милић. 2019. „О рукопису Родолфа Арчибалда Рајса Чујте Срби!” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић, 320–329. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Пршић, Милоје, и Бојковић, Слађана, прир. 1997. *О злочинима Аустроугара-Бугара-Немаца у Србији 1914–1918: изабрани радови*. Београд: Историјски музеј Србије: Стручна књига.

Пршић, Милоје. 2000. „Арчибалд Рајс о злочинима Аустроугара, Бугара и Немаца у Србији 1914–1918. године.” *Војно дело* 52 (1): 124–149.

Пршић, Милоје. 2019а. „Родолф Арчибалд Рајс – пером и фотоапаратом до истине о злочинима над Србима у Великом рату.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић, 129–146. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Пршић, Милоје. 2019б. „Арчибалд Рајс о злочинима Аустроугара, Бугара и Немаца у Србији 1914–1918. године.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић, 147–178. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Рајс, Р. А. 1991. *Шта сам видео и проживео у великим данима*. Београд: Дерета.

Рајс, Р. А. 1998. *Чујте Срби!*. Београд: Историјски музеј Србије; Горњи Милановац: Дечје новине.

Рајс, Родолф Арчибалд. 2009. *Чујте Срби! : чувајте се себе*, Београд: Акиа М. Принц.

Рајс, Родолф Арчибалд. 2022. *Чујте Срби!: (нецензурирана верзија)*. Београд: Book.

Ристић, Иван. 2017. „Смрт, страдање и сећање: Прилог проучавању политичке употребе смрти, страдања и колективног памћења на примеру српско-бугарских односа после Првог светског рата.” *Токови историје* (2): 37–57.

Ристовић, Светлана. 2019. „Рудолф Арчибалд Рајс у Београду: Реформатор српске полиције.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарцић,

346–357. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Родолф Арчибалд, Рајс. 2022. *Чујте Срби!*: (нецензурирана верзија). Београд: Вook.

Стојанчевић, Владимир. 1997. „Рецензија на спис др Арчибалд Рајс: ‘Чујте Срби!’” У *Чујте Срби!*, Р. А. Рајс, 103–105. Горњи Милановац: Дечје новине; Београд: Историјски музеј Србије: Савез удружења ратника ослободилачких ратова Србије од 1912-1920. и потомака.

Субошић, Дане, и Зец, Десанка. 2019. „Утицај извештаја Арчибалда Рајса на западноевропско јавно мњење о Србији током Првог светског рата.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарџић, 39–63. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Шуваковић, Урош. 2019. „Актуелност дела Арчибалда Рајса „Чујте, Срби!” у савременом добу.” У *Срби о Рајсу*, прир. Александар Растовић, Ивана Крстић Мистрицеловић и Рената Самарџић, 330–345. Београд: Завод за уџбенике: Криминалистичко-полицијски универзитет.

Stefan Radojković*

Institute for Political Studies, Belgrade

Siniša Vulić**

Historical Museum of Serbia, Belgrade

REVIEW OF SERBIAN LITERATURE ON THE LIFE AND WORK OF RUDOLPH ARCHIBALD REISS: A CRITICAL REVIEW

Resume

The subject of the article is Serbian historiographical, criminalistic and journalistic literature regarding the life and work of Rudolph Archibald Reiss. In the last three decades, after the publication of his most popular written essay, "Listen, Serbs!" the production of literature regarding Reiss, in the Serbian language, has reached an enviable number of publications. By analyzing the content of selected publications, certain patterns were observed within the scientific approach to Reiss' life and work, both in terms of the topics that prevail as the subject of the research and in terms of epistemological and methodological approach when it comes to their analysis. By using different units of literature, primarily scientific one where Reiss represents the central or one of the secondary topics, it was observed that within the scientific research projects of the Serbian scientific community his personae and work are often reduced to the undoubted friendship expressed towards the Serbian people, i.e. his role in documenting the war crimes during World War I committed against it. However, we believe that, in addition to the systematization of scientific

* E-mail address: stefan.radojkovic@hotmail.com.

** E-mail address: sinisa.vulic@gmail.com.

literature, it is necessary to take a critical look at the scope of research and understanding of Reiss work and life by the Serbian scientific community. We consider the mentioned undertaking valuable not only from a scientific point of view – it points to the limitations of the body of professional literature published to date – but also potentially opens new directions within the research of, at first glance, exhausted topic. For this reason and on the basis of the observed scope and research patterns of Serbian historiographical, criminalistic and journalistic literature, the authors have outlined incompletely and/or insufficiently researched aspects of Reiss' life and work, have indicated potentially fruitful theoretical approaches when interpreting his literary opus but also have suggested some possible directions for future scientific research projects of the Serbian scientific community as well.

Keywords: *Rudolph Archibald Reiss, Serbian historiography, criminology, literature, biography, scientific research, review, critique*
